

An Analysis of Exegetes' Views on "Their Light Proceeds Before Them and on Their Right" in Sūrat al-Ḥadīd and Sūrat al-Tahrīm

Ali Safari^{a*}, Somayeh Abargoei Podel^b

^a Assistant Professor, Department of Quranic and Hadith Sciences, Allameh Tabataba'i University; safari.a@atu.ac.ir

^b Ph.D. Candidate in Quranic and Hadith Sciences, Allameh Tabataba'i University

Abstract

The verse, "Their light will proceed before them and to their right", found in Surah Al-Hadid and Surah At-Tahrim, is among the profound Quranic verses that depict the state of believers in the Hereafter and their guiding light. This research conducts a comparative analysis of the opinions of Shi'a and Sunni commentators regarding this verse. The primary objectives are to investigate the exegetical foundations, the evidence and sources cited by commentators, and the points of convergence and divergence in their views concerning the nature of this "light" and the meaning of the phrases "before them" and "to their right". Commentators have proposed various interpretations for this light, including: the manifestation of righteous deeds and firm faith, divine guidance and luminous knowledge, or a tangible light that guides the believers on the Day of Judgment. Furthermore, this study examines the distinctions and similarities in the contextual application of this verse within Surahs Al-Hadid and At-Tahrim. By classifying and comparing these interpretations, this article seeks to provide a more comprehensive understanding of the dimensions of this verse and the richness of the Islamic exegetical tradition.

Article history:

Received:

08/06/2025

Revised:

13/07/2025

Accepted:

11/09/2025

Published online:

05/11/2025

Keywords

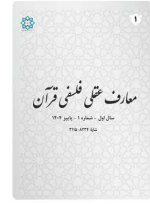
Yas'a Nuruhum, Surah Al-Hadid, Surah At-Tahrim, Quranic Exegesis, Commentators' Views, Light of the Believers.

* corresponding author

دانشگاه علم و تحقیقات تبریز
موسسه آموزش عالی آل طبرستان

تحلیل اقوال مفسران درباره «نورُهُمْ يَسْعَى بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ» در سوره‌های حدید و تحریم

علی صفری^{۱*}، سمیه ابرقوئی پوده^۲

۱. استادیار گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران؛ safari.a@atu.ac.ir
۲. دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران.

چکیده فارسی

آیه شریفه «نورُهُمْ يَسْعَى بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ»، «نور آن‌ها از پیشاپیش آن‌ها و از سوی راستشان در حرکت است» (حدید: ۱۲ و تحریم: ۸)، از جمله آیات پرمغز قرآن است که تصویری از حال مؤمنان در قیامت و نور هدایت‌گر آنان ارائه می‌دهد. این پژوهش به تحلیل تطبیقی اقوال مفسران شیعه و سنی پیرامون این آیه می‌پردازد. هدف، بررسی ریشه‌های تفسیری، ادله و مستندات و نیز تفاوت‌ها و اشتراکات دیدگاه‌های مختلف درباره چیهستی این نور و معنای «بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ» است. مفسران، تعبیر گوناگونی برای این نور ارائه داده‌اند؛ از جمله تجلی اعمال صالح و ایمان راسخ، هدایت الهی و معرفت نورانی، یا نوری حقیقی که مؤمنان را در محشر راهنمایی می‌کند. همچنین، وجوه تمایز و تشابه کاربرد این آیه در دو سوره حدید و تحریم و ارتباط آن با سیاق آیات مورد بررسی قرار گرفته است. این مقاله با طبقه‌بندی و مقایسه این تفاسیر، به دنبال ارائه درکی جامع‌تر از ابعاد این آیه و غنای میراث تفسیری اسلام است.

واژگان کلیدی

یسعی نورهم، سوره حدید، سوره تحریم، تفسیر قرآن، اقوال مفسران و نور مؤمنان.

مقدمه

آیات قرآن کریم، همواره منبع الهام‌بخش و تدبر برای مؤمنان و محققان است. در این میان، برخی آیات به دلیل معنای ژرف و گستردگی تفاسیر، جایگاه ویژه‌ای دارند. عبارت «نُورُهُمْ یَسْعَى بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ» «نور آن‌ها از پیشاپیش آن‌ها و از سوی راستشان در حرکت است»، که در سوره‌های حدید (آیه ۱۲) و تحریم (آیه ۸) ذکر شده است، از این قبیل آیات است. این عبارت کوتاه و درعین حال پرمغز، تصویری دلنشین از حال مؤمنان در قیامت ارائه می‌دهد؛ نوری که راهگشای آنان در تاریکی‌های محشر است.

اما این نور چیست؟ از کجا سرچشمه می‌گیرد؟ و معنای دقیق «بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ» «از پیش رویشان» چه ابعادی را شامل می‌شود؟ مفسران بزرگ قرآن، از صدر اسلام تاکنون، تلاش‌های بی‌شماری برای دستیابی به معنای حقیقی آیات انجام داده‌اند. هر یک از این اقوال تفسیری، با اتکا به مبانی کلامی، حدیثی، لغوی و حتی عرفانی، پرده از گوشه‌ای از اسرار این آیه برداشته‌اند. از دیدگاهی، این نور می‌تواند تجلی اعمال صالح و ایمان راسخ مؤمنان باشد که در قیامت به شکل نور مادی و معنوی ظاهر می‌شود. از سوی دیگر، برخی مفسران آن را اشاره‌ای به هدایت الهی و معرفت نورانی می‌دانند که در دنیا کسب شده و در آخرت نمود پیدا می‌کند. همچنین، بحث‌هایی پیرامون تفاوت و شباهت کاربرد این آیه در دو سوره حدید و تحریم و ارتباط آن با فضای کلی این سوره‌ها مطرح شده است.

در زمینه نور مقالات متعددی نگاشته شده است که به تعدادی از آن‌ها اشاره می‌شود: «مصادق‌شناسی نورالله با تأکید بر آیه ۸ صف» (قاریان و مجد فقیهی، ۱۳۹۳)، «تفسیر تطبیقی آیه نور» (محمودی، ۱۳۹۵)، «رابطه نور حقیقی و نور مادی براساس قاعده حقیقت و رقیقت» (بابایی، ۱۳۹۷) و «بازخوانی مفهوم نور در قرآن کریم» (واعظی و جدی، ۱۳۹۹). این مقالات به‌طور خاص به مفهوم و مصادیق نور پرداخته است.

مقاله حاضر با هدف تحلیل و بررسی تطبیقی اقوال مفسران شیعه و سنی در خصوص عبارت «نُورُهُمْ یَسْعَى بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ» نگاشته شده است. در این تحلیل، تلاش می‌شود تا با طبقه‌بندی دیدگاه‌های مختلف، ریشه‌های تفسیری هر قول، ادله و مستندات آن و نیز تفاوت‌ها و اشتراکات میان تفاسیر گوناگون، تصویری جامع از ابعاد این عبارت ارائه شود. امید است این پژوهش، گامی مؤثر در راستای فهم عمیق‌تر کلام وحی و بهره‌مندی بیشتر از گنجینه‌های تفسیری قرآن کریم باشد.

پرسش‌های تحقیق

- دیدگاه‌های اصلی مفسران شیعه و سنی درباره چیستی نور در آیه «نورُهُمْ يَسْعَى بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ» در سوره حدید چیست؟
- دیدگاه‌های اصلی مفسران شیعه و سنی درباره چیستی نور در آیه «نورُهُمْ يَسْعَى بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ» در سوره تحریم چیست؟
- چه تفاوت‌ها و شباهت‌هایی میان تفاسیر این آیه در دو سوره حدید و تحریم وجود دارد؟

روش تحقیق

این پژوهش از نوع توصیفی-تحلیلی و تطبیقی است. اطلاعات مورد نیاز با استفاده از روش کتابخانه‌ای و با مراجعه به کتب تفسیری معتبر شیعه و اهل سنت، کتب حدیثی و لغوی جمع‌آوری شده‌اند. برای تحلیل اطلاعات، از روش تحلیل محتوا و تحلیل تطبیقی استفاده شده است تا دیدگاه‌های مختلف مفسران مقایسه و تفاوت‌ها و اشتراکات آن‌ها استخراج شود.

بررسی لغوی نور

واژه «نور» عربی است به معنای روشنایی و چیزی که به دیدن کمک می‌کند. اضطراب و اندکی سرعت حرکت، تحقق و ظهور در موجودات از عوالم، با طبقات متنوعش و در هر طبقه به حسب آن آمده است (فیومی، ۱۴۰۵ق، ج ۲، ص ۶۲۹؛ فراهیدی، ۱۴۱۴ق، ج ۳/ف ۱۸۵۱؛ جوهری، ۱۴۰۷ق، ج ۲/ف ۸۳۹؛ راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ص ۸۲۷؛ رازی، ۱۳۸۷، ص ۹۷۹ و مصطفوی، ۱۳۷۱، ذیل واژه نور). با توجه به معانی ذکر شده می‌توان نتیجه گرفت که معنای اصلی نور، روشنایی است.

معنای اصطلاحی

نور بی‌نیاز از تعریف است. اگر در جهان هستی چیزی باشد که به شرح و تعریف آن نیازی نیست و ظاهر است، چیزی ظاهرتر از نور نیست؛ بنابراین چیزی وجود ندارد که از نور بی‌نیازتر از تعریف باشد (سهروردی، ۱۳۷۵، ج ۲، ص ۱۰۶). ظاهر بودن ملاک نورانیت است؛ «الظَّاهِرُ بِذَاتِهِ الْمُظْهَرُ لِغَيْرِهِ» ضابطه‌ای است که شیخ اشراق برای نور بیان می‌کند (همان، ص ۱۱۷).

صدرالدین شیرازی نور را یک حقیقت واحد می‌داند و تفاوت آن را به لحاظ اعتبار و مفهوم می‌داند و نه مصداق آن (شیرازی، ۱۳۶۵، ج ۴، ص ۳۵۶). آلوسی نور را چیزی می‌داند که اشیاء به واسطه آن آشکار می‌شود (حسینی آلوسی بغدادی، ۱۴۱۵، ج ۹، ص ۳۵۷).

یافته‌ها و تحلیل اقوال مفسران

آیه «نُورُهُمْ يَسْعَىٰ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ» در دو سوره حدید و تحریم به تصویر کشیده شده است. مفسران اقوال متعددی را در تفسیر این آیه بیان کرده‌اند که در ادامه به تفصیل مورد بررسی قرار می‌گیرند.

تبیین آیه ۱۲ در سوره حدید

آیه شریفه ۱۲ سوره حدید می‌فرماید: «يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعَىٰ نُورُهُمْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ...» «روزی که مردان و زنان مؤمن را می‌بینی که نورشان پیش رویشان و در سمت راستشان حرکت می‌کند...».

چیستی نور

هدایت و راهنمایی: قتاده معتقد است که این نور، راهنما و دلیل مؤمنان به سوی بهشت بر سراط در روز قیامت است. ضحاک نیز بیان می‌کند که نور مؤمنان آن‌ها را راهنمایی و هدایت می‌کند (طبرسی، ۵۴۸، ج ۲۴، ص ۲۱۹).

تجسم اعمال و ایمان: تفسیر نمونه این نور را تجسم نور ایمان و اعمال صالح می‌داند. ایمان به صورت روشنایی و نور ظاهری و کفر به صورت ظلمت مجسم می‌شود (مکارم، ۱۳۷۱، ج ۲۴، ص ۲۹۲). عزه عبدالسلام هم نور آن‌ها را از ایمان و اعمالی مانند صدقات، زکات، راه‌های نیکو و یا به خاطر ایمانشان در دنیا و تصدیقشان نسبت به پاداش آخرت می‌داند (عبدالعزیزین عبدالسلام، ۶۶۰، ج ۲، ص ۲۶۳).

نور حقیقی با درجات متفاوت: عبدالله بن مسعود می‌گوید که نور به مؤمنان به اندازه اعمالشان داده می‌شود. این نور می‌تواند به بزرگی کوه، نخل، یا مردی ایستاده باشد و کمترین آن نوری بر سر انگشت شصت است که گاهی خاموش و گاهی روشن می‌شود. قتاده

نیز اشاره می‌کند که نور مؤمن می‌تواند مسافتی بین عدن تا صنعا را روشن کند، یا فقط جای دو قدم را مشخص کند (طبرسی، ۵۴۷، ق، ج ۲۴، ص ۲۱۹؛ طبرسی، ۵۴۸، ق، ج ۶، ص ۲۳۹؛ طبری، ۱۴۱۲، ق، ج ۲۷، ص ۱۲۹؛ ابن‌ابی‌حاتم، ۱۴۱۹، ق، ج ۱۰، ص ۳۳۳۷؛ طبرانی، ۳۶۰، ق، ج ۶، ص ۲۰۸ و ابوالفتوح رازی، ۵۵۶، ق، ج ۱۹، ص ۲۰). تفسیر قمی نیز این تقسیم نور را براساس میزان ایمان در روز قیامت می‌داند (قمی، ۱۳۶۳، ج ۲، ص ۳۵۱).

قرآن، ایمان و طاعت: برخی مفسران از جمله طبرانی و ثعلبی، منظور از «نور» را قرآن، یا نور ایمان و طاعت می‌دانند که برای مؤمنان ظاهر شده و آن‌ها در آن حرکت می‌کنند (طبرانی، ۳۶۰، ق، ج ۶، ص ۲۰۸ و ثعلبی، ۴۲۷، ق، ج ۹، ص ۲۳۷).

نور توحید، معرفت و ایمان: لطایف‌الإشارات به نور توحید، معرفت و ایمان و انواری که خداوند در آن روز به مؤمنان اختصاص می‌دهد، اشاره می‌کند (قشیری، ۴۶۵، ق، ج ۳، ص ۶۰۸). سیوطی روایتی از ابی‌امامه ذکر می‌کند که به‌طور خلاصه می‌توان چنین برداشت کرد: نور مؤمنان در قیامت بستگی به ایمان و عملکرد آن‌ها دارد. بعضی نور کامل دارند، بعضی فقط نوری جزئی در پاهای و سرهایشان و بعضی دیگر هیچ نوری ندارند و در تاریکی می‌مانند. این نور، نماد شرافت، مقام و میزان ایمان فرد است و تفاوت آن در قیامت، نشان‌دهنده تفاوت در درجات مؤمنین است (سیوطی، ۹۱۱، ق، ج ۶، ص ۱۷۳).

معنای «بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ» (پیش رویشان و در سمت راستشان)

- **پیش رو:** ضحاک بیان می‌کند که نور مؤمنان در جلو و پیش روی آن‌هاست (طبرسی، ۵۴۸، ق، ج ۲۴، ص ۲۱۹).
- **سمت راست (اعمال و کتب):** ضحاک و مقاتل و نیز مفسران دیگری همچون ابن‌عباس و طبرانی معتقدند که «بایمانهم» به‌معنای پرونده اعمالشان است که به‌دست راستشان داده می‌شود (طبرسی، ۵۴۸، ق، ج ۲۴، ص ۲۱۹). دلیل این‌که نورشان پیش رو و در سمت راستشان به‌سرعت حرکت می‌کند، این است که نامه‌های عملشان را از این دوسو به آن‌ها می‌دهند و در دو سو نور می‌دهد (طبرسی، ۵۴۸، ق، ج ۶، ص ۲۳۹ و زمخشری، ۱۴۰۷، ق، ج ۴، ص ۴۷۵). مفسر المیزان معتقد است که نوری که در پیش روی آنان به حرکت در می‌آید نور ایمان باشد و نور دست راستشان نور عمل باشد (طباطبایی، ۱۴۹۲، ق، ج ۱۹، ص ۵۶۵).

تفسیر نمونه نیز این احتمال را می‌دهد که نور سمت راست، نوری باشد که از اعمال نیک آن‌ها برمی‌خیزد و اطرافشان را روشن می‌سازد (مکارم، ۱۳۷۱، ج ۲۳، ص ۳۲۹). جهت مورد اشاره در آیه حکایت از دو نور دارد یکی سمت راست و دیگری پیش رو، و احتمالاً اشاره به دو گروه مختلف از مؤمنان است؛ «گروه مقربان» که صورت نورانی دارند و نورشان مقابل آن‌ها در حرکت است و «اصحاب الیمین» که نورشان در سمت راست قرار دارد؛ زیرا نامه اعمالشان به دست راست آن‌ها داده می‌شود، و نور از آن ایجاد شده است. احتمال دیگری نیز وجود دارد که هر دو اشاره به یک گروه است و نور یمین کنایه از نوری است که از اعمال نیک آن‌ها برمی‌خیزد و تمام اطراف آن‌ها را روشن می‌سازد (مکارم، ۱۳۷۱، ج ۲۳، ص ۳۳۰).

برخی نحویان بصره حرف «ب» در «بِأَيْمَانِهِمْ» را به معنای «بر دست‌های راستشان» می‌دانند (طبری، ۱۴۱۲ ق، ج ۲۷، ص ۱۲۹). عده‌ای عبارت «بِأَيْمَانِهِمْ» را به صورت جمع «یمین» (دست راست) قرائت کرده‌اند و سهل‌بن سعد و ابوحیاء آن را «بِإِيمَانِهِمْ» با کسر الف قرائت کرده‌اند، که عطف به عبارت «بَيْنَ أَيْدِيهِمْ» است؛ گویا گفته شده: «هم پیش رویشان است، و هم به سبب ایمانشان» (ابن عطیه، ۵۴۲ ق، ج ۵، ص ۲۶۲).

تعبیر مجازی و احاطه: برخی مفسران گفته‌اند که تعبیر «بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ» ممکن است به صورت مجازی به تمام جوانب مؤمنان اشاره داشته باشد و نور تمام اطراف آن‌ها را احاطه می‌کند (ثعلبی، ۴۲۷ ق، ج ۹، ص ۲۳۷). این نوری است که به مردان و زنان مؤمن داده می‌شود و دارای پرتوهایی است که در میان آن‌ها حرکت می‌کنند و نور در پیش روی آن‌ها می‌دود و تمام جهاتشان را احاطه می‌کند (قشیری، ۴۶۵ ق، ج ۳، ص ۵۳۷).

شرافت و افتخار جهت راست: در مورد عبارت «وَّ بِأَيْمَانِهِمْ» (و در دست راستشان)، میان مفسران اختلاف نظر وجود دارد. بعضی از مفسرین گفته‌اند: معنی آن «و عن ایمانهم» (و از طرف راستشان) است؛ گویا خداوند ذکر جهت راست را به دلیل شرافت آن، مخصوص گردانیده و این عبارت جایگزین این شده که بگوید: «و در تمام جهاتشان».

عده‌ای گفته‌اند: معنی آن «وَّ بِأَيْمَانِهِمْ كَتَبَهُم بِالرَّحْمَةِ» (و در دست راستشان، کتاب‌هایشان با رحمت است) می‌باشد. نظر جمهور مفسرین این است که نورشان در پیش رویشان حرکت می‌کند؛ یعنی روشنایی‌ای که از اصل نور منبسط شده

است، و «وَبِأَيْمَانِهِمْ» اصل و منشأ آن نور است و همان چیزی است که در آن شعله‌ور است (ابن عطیه، ۵۴۲ ق، ج ۵، ص ۲۶۲).

برخی می‌گویند منظور این است که نور آن‌ها تمام جهاتشان را فرامی‌گیرد، چه راست و چه چپ. یا می‌توان گفت: «بَيْنَ أَيْدِيهِمْ» (در پیش رویشان) شامل راست و چپ می‌شود، و عبارت «وَبِأَيْمَانِهِمْ» (و با دست راستشان) به جهت راست به‌عنوان شرافت و افتخار اشاره شده است. گفته شده است که در این آیه ردی بر این حزم وجود دارد که می‌گوید عاصی (گناهکار) نامه عمل خود را با دست چپ می‌گیرد؛ زیرا خداوند صرفاً وصف (ایمان و اعمال نیک) را موجب گرفتن نامه عمل با دست راست قرار داده است (ابن عربی، ۶۳۸ ق، ج ۴، ص ۱۶۰).

مسیر حرکت: «يَسْعَى نُورُهُمْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ» به‌معنای این است که نور مؤمنان در مسیرهای مختلف حرکت می‌کند و مسیر اهل بهشت سمت راست و پیش رو است؛ یعنی راست و سمت امام و مسیر اهل دوزخ سمت چپ و پشت است؛ یعنی چپ و پشت‌سر (مبیدی، ۵۳۰ ق، ج ۱۰، ص ۱۶۱).

نور ایمان و نور عمل: درج‌الدرر احتمال می‌دهد که نور پیش رو (بَيْنَ أَيْدِيهِمْ) نور ایمان باشد و نور سمت راست (بِأَيْمَانِهِمْ) نور اعمال صالح باشد (جرجانی، ۱۴۳۰ ق، ج ۲، ص ۶۱۹). در ایجاز‌البیان گفته شده است «يَسْعَى نُورُهُمْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ» نور اعمال مقبول است «وَبِأَيْمَانِهِمْ» نوری است که به‌سبب انفاق با دست راست عایدشان شده است (نیشابوری، ۱۴۱۵ ق، ج ۲، ص ۸۰۴).

بشارت فرشتگان: فرشتگان با ملاقات با مؤمنان به آن‌ها بشارت بهشت می‌دهند؛ این‌که بشارت از جانب چه کسی است مورد اختلاف است. عده‌ای از مفسران گفته‌اند جمله «بَشْرًا كُمْ» تا آخرش، مقول قولی محذوف است و تقدیر آن، به آنان گفته می‌شود؛ یعنی از جانب قدس به آنان گفته می‌شود، یا فرشتگان آن را می‌گویند، یا کلامی می‌شنوند که خداوند آن را خلق می‌کند و می‌دانند که از جانب قدس است (ابن عاشور، ۱۴۲۰ ق، ج ۲۷، ص ۳۴۴).

مفهوم «يَسْعَى» (می‌شتابد):

تفسیر المیزان بیان می‌کند که تعبیر به «سعی و دویدن» برای نور، اشاره به شتاب مؤمنان به سوی درجات بهشت است و هر لحظه درجات و مقامات قرب برایشان روشن‌تر می‌گردد

(طباطبایی، ۱۴۰۲ ق، ج ۱۹، ص ۲۷۳).

تفسیر نمونه نیز حرکت سریع نور را جدای از حرکت سریع خود مؤمنان نمی‌داند، بلکه دال بر شتاب مؤمنان در راه محشر به سوی بهشت است (مکارم، ۱۳۷۱، ج ۲۳، ص ۳۳۰).
 عده‌ای دیگر از مفسران عبارت یسعی را نشان از استقامت مؤمنان در صراط مستقیم و توجه آن‌ها به توحید و وجه‌الله می‌دانند. در مقابل یسعی، گروه دیگری از مؤمنان «متأخرین» نامیده شده‌اند، و آن‌ها از اصحاب‌الیمین هستند که در مقام قلب و یقین قرار دارند (ابن‌عربی، ۶۳۸ ق، ج ۲، ص ۳۲۰).

تبیین آیه ۸ در سوره تحریم

آیه شریفه ۸ سوره تحریم می‌فرماید: «يَوْمَ لَا يُخْزِي اللَّهُ النَّبِيَّ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ نُورُهُمْ يَسْعَى بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَنْتُمْ لَنَا نُورٌ وَأَغْفِرْ لَنَا إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» «روزی که خداوند پیامبر و کسانی را که با او ایمان آوردند، خوار نمی‌کند، نورشان پیش رویشان و در سمت راستشان حرکت می‌کند. می‌گویند پروردگارا، نور ما را کامل کن و ما را بیمارز که تو بر هر کاری قادری.»

ارتباط با سوره حدید

بسیاری از مفسران، از جمله مجمع‌البیان و جوامع‌الجامع، تصریح کرده‌اند که تفسیر این بخش از آیه در سوره تحریم همانند تفسیر آن در سوره حدید است و نیازی به تکرار نیست. تفسیر المیزان نیز به مشابهت این مضمون در دو سوره اشاره می‌کند.

نکات اضافی و اقوال خاص در سوره تحریم

- **معیت با پیامبر ﷺ:** تفسیر المیزان تأکید می‌کند که قید «وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ» (و) کسانی که با او ایمان آوردند) نشان‌دهنده این است که صرف ایمان در دنیا کافی نیست، بلکه باید ملازم پیامبر باشند و از او به تمام معنا اطاعت کنند و مخالفت نوزند (طباطبایی، ۱۴۰۲، ج ۱۹، ص ۵۶۵).
- **نقش ائمه (علیهم‌السلام):** امام صادق (علیه‌السلام) فرموده‌اند که در روز قیامت، امامان و پیشوایان مؤمنان در جلو و کنار آنان حرکت می‌کنند تا ایشان را در منازلشان در بهشت وارد نمایند

(طبرسی، ۵۴۸ ق، ج ۶، ص ۳۶۵). در روایتی دیگر از تفسیر فرات کوفی، «بِأَيْمَانِهِمْ» به چنگ زدن به حجره آل محمد عَلَيْهِمُ السَّلَامُ و ایشان به حجره حسن و حسین عَلَيْهِمَا السَّلَامُ و امیرالمؤمنین عَلَيْهِ السَّلَامُ به حجره رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ برای ورود به بهشت عدن تفسیر شده است (کوفی، ۱۴۱۰ ق، ص ۴۶۸).

• درخواست اتمام نور (رَبَّنَا أَنْتِمْ لَنَا نُورَنَا):

○ مؤمنان این درخواست را پس از خاموش شدن نور منافقان مطرح می‌کنند (میبدی، ۱۳۷۱، ج ۱۰، ص ۱۶۱ و زمخشری، ۱۴۰۷ ق، ج ۴، ص ۴۷۵).

○ حسن بصری گفته است که خداوند نور مؤمنان را کامل می‌کند، اما آن‌ها از باب تقرب به خدا این درخواست را دارند؛ همانند طلب آموزش پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ برای امت خود (طبرسی، ۵۴۸ ق، ج ۶، ص ۳۶۵).

○ یزیدبن شجره اشاره می‌کند که در روز قیامت به هر کس براساس نام و اعمالش نور داده می‌شود؛ برخی نور دریافت می‌کنند و برخی خیر (طبری، ۱۴۱۲ ق، ج ۲۸، ص ۱۰۹).

○ درخواست شامل پوشاندن گناهان و آموزش نیز می‌شود (طبرسی، ۵۴۸ ق، ج ۶، ص ۳۶۵ و مکارم، ۱۳۷۱، ج ۲۴، ص ۲۹۲).

○ مؤمنان از خدا می‌خواهند که نورشان تا عبور از صراط خاموش نشود. درج‌الدرر نیز این دعا را برای ماندگاری نور تا رسیدن به مقصد می‌داند (جرجانی، ۱۴۳۰ ق، ج ۲، ص ۶۱۹).

○ یعنی موفق بدار ما را برای طاعتی که آن سبب نور است (طبرسی، ۵۴۸ ق، ج ۲۵، ص ۱۵۳).

شناسایی امت توسط پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمودند که در روز قیامت، امت خود را از طریق نشانه‌هایی چون اثر وضو، گرفتن نامه‌های اعمال با دست راست، سیمایشان و نوری که پیش رویشان حرکت می‌کند، شناسایی می‌کنند (ابن‌ابی‌حاتم، ۱۴۱۹ ق، ج ۱۰، ص ۳۳۳۷ و سیوطی، ۹۱۱ ق، ج ۶، ص ۱۷۳).

تحلیل تطبیقی و نتیجه‌گیری از اقوال در دو سوره

با بررسی اقوال مفسران در هر دو سوره، نقاط اشتراک و افتراق قابل توجهی مشاهده می‌شود:

نقاط اشتراک:

- **چیستی نور:** غالب مفسران، نور را به ایمان، اعمال صالح و هدایت الهی مرتبط می‌دانند که در قیامت تجسم می‌یابد و راهنمای مؤمنان است.
- **درجات نور:** توافق بر این است که نور مؤمنان براساس میزان ایمان، اعتقاد و اعمالشان متفاوت است و درجات مختلفی دارد، از نوری شبیه کوه تا نوری بر سر انگشت شصت.
- **«بِأَيِّمَانِهِمْ» در سمت راستشان:** بسیاری از مفسران این عبارت را به معنای دریافت نامه اعمال در دست راست می‌دانند که نشانه سعادت و رستگاری است.
- **«يَسْعَى» (می‌شتابد):** این واژه به شتاب مؤمنان به سوی بهشت و درجات عالی اشاره دارد.

نقاط افتراق و تفاوت‌های ظریف:

- **مخاطب و سیاق آیه:**
  - در سوره حدید، آیه به صورت کلی به «مؤمنین و مؤمنات» اشاره دارد و تصویری عام از حال آن‌ها در قیامت ارائه می‌دهد.
  - در سوره تحریم، آیه با تأکید بر «التَّيِّبَاتِ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ» (پیامبر و کسانی که با او ایمان آوردند)، بر اهمیت همراهی و اطاعت از پیامبر ﷺ در دنیا تأکید می‌کند. این قید، دلالت بر این دارد که اتمام نور و عدم خواری، مخصوص مؤمنانی است که در دنیا مطیع پیامبر بوده‌اند.
- **درخواست «اتمام نور»:** این بخش تنها در سوره تحریم ذکر شده و نشان‌دهنده حال و نیاز مؤمنان پس از مشاهده وضعیت منافقین و برای اطمینان از بقای نورشان تا ورود به بهشت است. این درخواست به نوعی بازتابی از حالت رجا و خوف مؤمن در قیامت است، هرچند که درجات بالاتری از تقرب را نیز شامل می‌شود.
- **نقش امامان و پیامبر ﷺ:** در روایات شیعی ذیل سوره تحریم، نقش امامان به عنوان راهبران و هدایت‌کنندگان مؤمنان با نورشان برجسته شده است. همچنین، در این سوره به شناخت امت توسط پیامبر ﷺ از طریق نورشان و سایر علایم اشاره شده است.

بحث و نتیجه‌گیری

آیات «نُورُهُمْ يَسْعَى بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ» در سوره‌های حدید و تحریم، تصویری عمیق و چندبعدی از سرنوشت مؤمنان در قیامت ارائه می‌دهند. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که مفسران، هرچند در جزئیات و تأکیدات تفاوت‌هایی دارند، اما در مفهوم کلی نور به‌عنوان تجسم ایمان، اعمال صالح و راهنما به‌سوی بهشت، هم‌نظر هستند. این نور، نوری حقیقی است که درجات آن متناسب با میزان تقوا و اعمال افراد است.

تفسیر تطبیقی نشان می‌دهد که سوره حدید به‌صورت عام به‌حال مؤمنان می‌پردازد، درحالی‌که سوره تحریم با قید «معه» (با او)، بر اهمیت جایگاه پیامبر ﷺ و اطاعت از ایشان تأکید بیشتری دارد. همچنین، درخواست «رَبَّنَا أْتِمِّمْ لَنَا نُورَنَا» در سوره تحریم، لایه‌ای دیگر از معنا را اضافه می‌کند که به نیاز مؤمنان به پایداری هدایت الهی و آمرزش گناهان در آن روز بزرگ اشاره دارد. نقش ائمه (علیهم‌السلام) در روایات شیعی به‌عنوان هدایت‌گران نورانی در این مسیر، بعد دیگری به فهم این آیه می‌بخشد.

این تحلیل نشان می‌دهد که «نُورُهُمْ» نه‌تنها یک نماد، بلکه یک واقعیت وجودی در قیامت است که ریشه در کیفیت ایمان و عمل در دنیا دارد و مسیر سعادت ابدی را روشن می‌سازد. این پژوهش به فهم عمیق‌تر ابعاد این آیه و ارتباط تنگاتنگ ایمان، عمل صالح و هدایت الهی در سرنوشت اخروی انسان کمک می‌کند.

منابع و مأخذ

قرآن کریم

- ابن عاشور، محمداطاهر (١٤٢٠ ق). تفسیر التحریر و التنویر المعروف بتفسیر ابن عاشور، لبنان-بیروت: مؤسسه التاریخ العربی.
- ابن عرفه، محمد بن محمد (٢٠٠٨ م). تفسیر ابن عرفه، لبنان-بیروت: دار الکتب العلمیه، منشورات محمد علی بیضون.
- ابن عطیه، عبدالحق بن غالب، (١٤٢٢ ق). المحرر الوجیز فی تفسیر الکتب العزیز، محقق: محمد، عبدالسلام عبدالشافی، لبنان-بیروت، دارالکتب العلمیه، منشورات محمد علی بیضون.
- ابن کثیر، اسماعیل بن عمر (٧٧٤ ق). تفسیر القرآن العظیم (ابن کثیر)، محقق: محمدحسین شمس الدین، لبنان-بیروت: دارالکتب العلمیه، منشورات محمد علی بیضون.
- آلوسی، سید محمود (٤٢٠ ق). روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم و السبع المثانی، بیروت: دار احیاء التراث العربی و مؤسسه التاریخ العربی.
- بابایی، علی (١٣٩٧). «رابطه نور حقیقی و نور مادی براساس قاعده حقیقت و رقیقت»، پژوهش‌های فلسفی، (٢٢)، ص ١٨-٢٨.
- ثعلبی، احمد بن محمد (١٤٢٢ ق). الكشف و البیان المعروف بتفسیر الثعلبی، محقق: ابن عاشور، لبنان-بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- جوهری، اسماعیل (١٤٠٧ ق). الصحاح، ج ٤، بیروت: دارالعلم.
- جرجانی، عبدالقاهر بن عبدالرحمن (١٤٣٠ ق). درج الدرر فی تفسیر القرآن العظیم، محقق: فرحات، مصحح: شکور، اردن-عمان: دارالفکر.
- حسینی آلوسی بغدادی (١٤١٥ ق). شهاب‌الدین محمود بن عبدالله، روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم و السبع المثانی، تحقیق: علی عبدالباری عطیه، بیروت: دارالکتب العلمیه.
- رازی، احمد (١٣٨٧). ترتیب مقایس‌الغة، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- راغب اصفهانی، حسین (١٤١٢ ق). مفردات، بیروت و دمشق: دارالقلم و دارالشامیه.
- زمخشری، محمود بن عمر (١٤٠٧ ق). الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل و عیون الأقاویل فی وجوه التأویل، مصحح: حسین احمد، لبنان-بیروت: دارالکتب العربی.
- سهروردی، شهاب‌الدین یحیی بن حبش (١٣٧٥). مجموعه مصنفات شیخ اشراق، تصحیح: هانری کربن و سیدحسین نصر، ج ٢، تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.
- صدرالدین شیرازی، محمد بن ابراهیم (١٣٦٥). تفسیر القرآن الکریم، ج ٢، تحقیق: محمد خواجه‌جوی، قم: فرهنگ اسلامی.

صنعانی، عبدالرزاق بن همام (۱۴۱۱ ق). تفسیر القرآن العزیز المسمی تفسیر عبدالرزاق، لبنان-بیروت: دارالمعرفه.

طباطبایی، محمدحسین (۱۳۷۴). تفسیر المیزان، مترجم: موسوی، چ ۵، قم، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، دفتر انتشارات اسلامی.

طبرانی، سلیمانی احمد (۲۰۰۸ م). التفسیر الکبیر: تفسیر القرآن العظیم (الطبرانی)، اردن: دارالکتب الثقافی.

طبرسی، فضل بن حسن (۵۴۸ ق). تفسیر المجمع البیان، مترجم: نوری همدانی، میرباقری و دیگران، محقق: مفتاح، چ ۱، تهران.

طبرسی، فضل بن حسن، (۱۴۱۲ ق). تفسیر جوامع الجامع، قم: حوزه علمیه قم مرکز مدیریت. طبری، محمدبن جریر (۱۴۱۲ ق). جامع البیان فی تفسیر القرآن (تفسیر الطبری)، لبنان-بیروت: دارالمعرفة.

فراهیدی، خلیل بن احمد (۱۴۱۴ ق). ترتیب کتاب العین، قم «اسوه. قاریان، مجد فقیهی و حسین، محمدعلی (۱۳۹۳). «مصدق شناسی نورالله با تأکید بر آیه ۸ سوره صف»، فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات تفسیری، (۱۹)، صص ۱۹-۴۵. قشیری، عبدالکریم بن هوازن (۲۰۰۰ م). لطائف الاشارات: تفسیر صوفی کامل للقرآن الکریم، محقق: بسیونی، مصر-قاهره: الهيئة المصرية العامة للكتاب.

قمی، علی بن ابراهیم (۱۳۶۳ ق). تفسیر القمی، محقق موسوی جزایری، قم: دارالکتب. کوفی، فرات بن ابراهیم (۱۴۱۰ ق). تفسیر فرات الکوفی، محقق: کاظم، تهران: وزارة الثقافة و الإرشاد الإسلامی، مؤسسه الطبع و النشر. مصطفوی، حسن (۱۳۷۱). التحقیق فی کلمات قرآن الکریم، ج ۱۲، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

مکارم شیرازی، ناصر و همکاران (۱۳۷۱). تفسیر نمونه، چ ۱۰، تهران: دارالکتب الإسلامیه. میبدی، احمد بن محمد (۱۳۷۱). کشف الاسرار و عدة الابرار، تهران: امیرکبیر. نیشابوری، محمود بن ابوالحسن (۱۴۱۵ ق). إيجاز البیان عن معانی القرآن، محقق: قاسمی، لبنان-بیروت: دارالغرب الإسلامی.

محمودی، اکبر (۱۳۹۵). «تفسیر تطبیقی آیه نور»، فصلنامه علمی-پژوهشی تفسیری، (۲۸)، صص ۱۷۹-۲۰۰.

واعظی، جدی و محمود، حسین (۱۳۹۹). «بازخوانی مفهوم نور در قرآن کریم»، آموزه های قرآنی دانشگاه علوم رضوی، (۳۲)، صص ۱۸۷-۲۱۸.